

Ξεις δὲν ὁ Θεός δέν τοὺς εἶχε ἐπὶ τούτου μάθει νά μι-
λῶν. Οἱ ἀφθώσεις εἶναι ὠνείδιστοι, οἱ ἥλοι εἶναι
ἀπειράριθμοι, οἱ τόνοι τοὺς ρυθμίζον μισροῦν
καὶ αὐτοὶ νά πολυπλασιαστοῦν ἀπερίοστα. "Ὅλες
οἱ νότες τῆς μουσικῆς εἶναι ἰσάριθμοι τόνοι. Ἡ ἀλή-
θεια εἶναι ὅτι στήν ὁμιλία διαθέτουμε μόνο τρεῖς ἢ
τέσσερις, ἀλλά οἱ Κινέζοι ἔχουν πολὺν περισσότερον
ἀπὸ τὴν ἀλλή διαθέτουν ἑνὸς τε καὶ ἑκατὸν. Σέ
αὐτὴ τὴν πηγὴ συνδυασμῶν προσθέτετε καὶ ἐκείνην
τῆς προσωδίας ἢ τῆς ποιότητος τῶν συλλαβῶν καὶ
θά ἔχετε ὅχι μόνο περισσότερες λέξεις, ἀλλά καὶ πε-
ρισσότερες τροποποιημένες συλλαβές, ποὺ δέν τίς
ἔχει ἀνάγκη οὔτε ἡ πολυσυνθέτη γλῶσσα.

Δέν ἔχω καμιά ἀμφιβολία ὅτι, ἀνεξάρτητα ἀπὸ
τὸ λεκτικὸ καὶ τὴ σύνταξη, ἡ πρώτη γλῶσσα -δν
ὑπῆρχε ἀκόμα- δέν θά εἶχε διατηρήσει τοὺς πρω-
ταρχικούς χαρακτῆρες ποὺ θά τὴν ξεχώριζαν ἀπὸ
ἄλλες τίς ἄλλες. "Ὅχι μόνο οἱ ἐκφράσεις αὐτῆς τῆς
γλῶσσας θά ἔπρεπε νά εἶναι εἰκονικές, αἰσθηματι-
κές, σχηματικές, ἀλλά στό μηχανικὸ τῆς τιμῆς θά
ἔπρεπε νά ἀνταποκρίνεται στό πρῶτο τῆς ἀντικει-
μενο καὶ νά παρουσιάζει στίς αἰσθήσεις καὶ στή νόη-
ση τίς οἰονεὶ ἀμετάβλητες ἐντυπώσεις τοῦ πᾶθους
ποὺ ἐπιτίθεται νά μεταδώσει. Ἐφόσον οἱ φυσικές φω-

νές εἶναι ἀναρρες, οἱ λέξεις θά εἶχαν ἐλάχιστες ἀρ-
θρώσεις· κάποια παρήμβλητα σύμφωνα ποὺ θά ἐξά-
λειπαν τὴν χαρακτηριστικὴν τῶν φωνέντων θά ἀκούσαν
γὰ νά τίς καταστήσουν ρευστές καὶ εὐκολοπρόφε-
ρες. Ἀπὸ τὴν ἀλλή οἱ ἥλοι θά ἦσαν πολυπολύλοι καὶ
ἡ διαφορὰ τῶν τόνων θά πολυπλασιαζέ τίς ἰδίας
φωνές· ἡ ποσότητα καὶ ὁ ρυθμός θά ἀποτελοῦσαν
νέες πηγές συνδυασμοῦ. Ὡς ἐκ τούτου ἡ φωνή, οἱ
ἥλοι, ὁ τόνος, ὁ ἀριθμός, ποὺ εἶναι φυσικοὶ ἐπειδὴ
ἀφῆσαν μικρὸ περιθώριο στίς ἀρθρώσεις, ποὺ εἶναι
συμβατικές, θά μᾶς ὠθοῦσαν νά πραγματοποιήσῃ παρὰ
νά μιλάμε. Ἡ πλειονότητα τῶν θεματικῶν λέξεων
θά ἦσαν μιμητικοὶ ἥλοι ἢ ἐκφράσεις παθῶν ἢ ἐκτυ-
πώσεις αἰσθητῶν ἀντικειμένων· ἡ ὀνοματοποιία θά
γινόταν μονίμως αἰσθητή.

Αὐτὴ ἡ γλῶσσα θά εἶχε πολλὰ συνώνυμα γὰ νά
ἐκφράσει τὸ ἴδιο ὃν στίς διάφορες σχέσεις του· θά εἶ-
χε ἐλάχιστα ἐπιρρήματα καὶ ἀφωρημένες λέξεις γὰ
νά ἐκφράσει τίς ἰδίες σχέσεις. Θά εἶχε πολλὰ ὑπερ-
θετικά, ὑποκοριστικά, σύνθετες λέξεις, συμπληρω-
ματικά μόρια γὰ νά προσδώσει ρυθμὸ στίς περὶ-
όδους καὶ νά στρωγυλιεῖ τίς φράσεις. Θά εἶχε πολ-
λές ἀνωμαλίες καὶ ἀπαξίες, θά ἀμελοῦσε τὴ γραμ-
ματικὴ ἀνωλογία γὰ νά προσηλωθεῖ στήν εὐφωνία,

στὸν ἀριθμὸς, στήν ἀκρίβεια καὶ στήν ἀμορφία τῶν ἡγῶν. Ἄντι νὰ ἐπιχειρηματολογήῃ, θά εἶχε γνωμικά, θά ἔπρεπε χωρὶς νὰ ἀποδεικνύει καὶ θά ἐξεικόνιζε χωρὶς νὰ συνλογίζεσται. (Θά ἐφαίεζε μὲ τὴν κινεζικὴ γλώσσα σέ μερικά σημεῖα, μὲ τὴν ἐλληνικὴ σέ κά- ποια ἄλλα, τέλος μὲ τὴν ἀραβικὴ καὶ ἄλλες γλώσ- σες. Διευρύνετε αὐτὲς τίς ιδέες σέ ὅλες τίς διακλα- δώσεις τους καὶ θά δεῖτε ὅτι ὁ Ἀγαπῶν τοῦ Παύ- λου δὲν εἶναι τόσο γενεῶς ὅσο δείχνει.

ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Περὶ γράφης II

Ο ΠΟΙΟΣ μελετήσει την ιστορία και την πρόοδο των γλώσσων θα δει ότι οι φωνές γίνονται μο-
νотонες καθώς τα σύμφωνα πολυαπλοποιούνται και
ότι οι τόνοι που χάνονται, οι ποσοτικές που ισοφα-
ρίζονται, αντικαθίστανται από γραμματικούς συν-
δυασμούς και νέες αφορώσεις· μόνο που αυτές οι με-
ταβολές συμβαίνουν προαίρετος του χρόνου. Καθ' ὅ-
σον οι ανάγκες αυξάνονται, οι υποθέσεις περιπλέκο-
νται και τα φῶτα διαδίδονται, ή γλώσσα αλλάζει
χαρακτήρα, καθίσταται πιο άκριβη και λιγότερο
περιπλοκή, υποκαθιστᾷ τα αίσθηματά μέ ιδέες, δέν
ἀπειθύνεται πᾶς στήν καρδιά ἀλλὰ στό Λόγο. Ἐτσι
οἱ τόνοι σβήνουν, ή ἀόραση διεπυκνείται, ή γλώσσα

τεύται· Οἱ λαϊκές γλώσσες ἀχρηστεύτηκαν πλήρως, ὥπως καὶ ἡ εὐγλωττία. Οἱ κοινῶνες προσέλαβαν τὴν ὑστάτη μορφή τους· κάθε ἀλλοιότης ἐπιτυγχάνεται πᾶς μέ κανόνα καὶ σκοῖδα, καὶ ἀφοῦ τό μόνο ποῦ ἔχουμε νά ποῦμε στό λαό εἶναι «Πληροῦστε», τό λέμε μέ πινακίδες στίς γωνίες τῶν δρόμων ἢ μέ εἰσβολές στρατιωτῶν στό σπίτι. Δέν χρειάζονται συγκεντρώσεις γι' αὐτὸν τό σκοπὸ ἀπειναντίας, τὰ ἄτομα πρέπει νά παρῶμενον διάσπαρτα. Τοῦτο εἶναι τό πρῶτο ἀξίωμα τῆς σύγχρονης πολιτικῆς.

Ἐπάρχουν γλώσσες ποῦ εὐνοοῦν τὴν ἐλευθερίαν· εἶναι οἱ ἡγητικῆς, προσωνιακές, ἀρμονικῆς γλώσσες, τίς ὅποιες διακρίνουμε ἀπὸ πολὺ μακριά. Οἱ δι- κές μας ἔγιναν γιὰ τὴν ἀδιδασχία τῶν διδανίων. Οἱ ἡγήτορές μας βασανίζονται καὶ ἰδρώνουν στοὺς ναοὺς ὅπως νά καταλαβαίνουμε τί λένε. Ἀφοῦ ἐξαντλοῦνται κραυγάζοντας μιά ὥρα στὸ βῆμα, ἀποσύρονται ἡμιθανεῖς. Ἀσφαλῶς δέν ὑπάρχει λόγος νά καταπο- νοῦνται τόσο πολὺ.

Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἔβρισκαν ἀκατατῆριο στὴν ἀγορὰ μιλοῦσαν ὅλη μέρα ἀνεσώλητοι. Οἱ στρατη- γοὶ μιλοῦσαν στὰ στρατιωτικὰ τους σώματα, τὰ ὅποια τοὺς ἀκούγαν χωρὶς νά ἐξαντλοῦνται. Οἱ ση- μερινοὶ ἱστορικοὶ ποῦ θέλησαν νά δημηγορήσουν στίς

σελίδες τους προκάλεσαν χλευασμούς. Ἄς ὑποθέσου- με ἔναν ἀνθρωπο ποῦ δημηγορεῖ στὴν πλατεία Βα- ντοῦ τοῦ Παρισιοῦ. Ἄν κραυγάζει, θά ἀκούσουμε τίς κραυγές του, ἀλλὰ δέν θά ξεχωρίσουμε οὔτε λέξη. Ὁ Ἡρόδοτος διάβαζε τὴν ἱστορία του στοὺς λαοὺς τῆς Ἑλλάδας ποῦ συγκεντρώνονταν στὴν ὑπαίθρο χώρα, ἢ ὅποια ἀντηγοῦσε ἀπὸ χειροκροτήματα. Σήμερα ὁ ἀκαδημαϊκὸς ποῦ διαβάζει ἓνα ὑπόμνημα σέ μιά συ- νέλευση μόνος ποῦ ἀκούγεται στὴν ἀκρὴ τῆς αἵθου- σας. Ἄν οἱ τοιαῦταίνοι τῶν πλατειῶν ἀφθονοῦν στὴν Ἱταλία μάλλον παρὰ στὴν Γαλλία, τοῦτο δέν σημαί- νει ὅτι στὴ Γαλλία δέν βρίσκουν κοινὸ, ἀλλὰ ὅτι δέν τοὺς ἀκούνε πολὺ καλά. Ὁ κύριος ντ' Ἀλαμπέρ προ- νεῖ πῶς θά μπορούσαμε νά ἀπαγγέλλουμε τό γαλ- λικὸ ρετσιτατίβο μέ ἱταλικὸ τρόπο· ἀρα θά ἔπρεπε νά τό λέμε στό αὐτί τοῦ ἀλλοῦ, διαφορετικὰ δέν θά ἀκούγονταν τίποτα. Δέω λοιπὸν ὅτι κάθε γλώσσα μέ τὴν ὅποια δέν μπορούμε νά ἀκουστοῦμε στίς λαϊκές συναθροίσεις εἶναι μιά δουλικὴ γλώσσα· δέν εἶναι δυνατὸν ἓνας λαὸς νά παρῶμεναι ἐλεύθερος καὶ νά μι- λᾷ αὐτὴ τὴ γλώσσα.

Θὰ δώσω τέλος σέ αὐτές τίς ἐπιπρόθεσμες σχέσεις, ποῦ μπορούν νά γενήσουν βαθύτερες χάραξ στὸ ἀπό- σταγμα τοῦ μοῦ τίς ὑπέβαλε.

υπόκειται προσημαστικά. Κάθε νόμιμη μορφή κυβέρνησης είναι πολυταχεία. * Θα εξηγήσω παρακάτω τι είναι η κυβέρνηση.

Οι νόμοι είναι κυριολεκτικά οι προϋποθέσεις της πολιτικής συνένωσης. Ο λαός, ως υπήκοος των νόμων, πρέπει να είναι και ο δημιουργός τους. Το δικαίωμα να ρυθμίζουν τους όρους της κοινωνίας δεν ανήκει παρά μόνο σε όσους συμμετέχουν του συνεταγμένου ανήκει μόνο στους εταίρους που μετέχουν σ' αυτήν. Αλλά πώς θα τους διευθετήσουν; Με κοινή συμφωνία, από μια αιφνίδια έμπνευση; Ή μήπως το πολιτικό σώμα έχει ένα όργανο για να εκπράξει τις βουλές του; Πώς θα του χαρίσει την αναγκαία προνοητικότητα, για να τις αναμορφώσει πρακτικά σε νόμους και να τις κοινοποιήσει έγκαιρα; Ή πώς θα τις προσαρμόσει τη στιγμή της ανάγκης; Πώς ένα τυφλό πλήθος, που συχνά δεν ξέρει τι θέλει, γιατί σπάνια γνωρίζει τι είναι καλό γι' αυτό, μπορεί να φέρει σε πέρας μόνο του ένα τόσο μεγάλο και τόσο δύσκολο εγχείρημα, όπως ένα νομοθετικό σύστημα; Από μόνος του ο λαός θέλει πάντα το καλό, αλλά από μόνος του δεν μπορεί πάντα να το διακρίνει. Η γενική βούληση είναι πάντοτε σωστή, αλλά η χρήση που την καθοδηγεί δεν είναι πάντα φωτισμένη. Πρέπει να της δείχνουν τα πράγματα όπως είναι, μερικές φορές μάλιστα όπως θα πρέπει να φαίνονται: να της δείξουν τη σωστή οδό που αναζητεί: να την προστατεύσουν από την έλξη που της ασκούν οι επιμέρους βουλές: να την καθοδηγήσουν πώς να

* Με αυτή τη λέξη δεν εννοώ μοναχά μια αποστολαρχία ή μια δημοκρατία, αλλά γενικά κάθε κυβέρνηση που καθοδηγείται από τη γενική βούληση, που είναι ο νόμος. Για να είναι νόμιμη η κυβέρνηση δεν πρέπει να συγχέεται με τον κυβερνήτη, αλλά να είναι πλήρως ανώτερη του. Τότε, ακόμα και η μοναρχία είναι πολυταχεία. Αυτό θα το διασαφηνίσουμε στο επόμενο βιβλίο.

βλέπει τον τόπο και το χρόνο: να αντισταθμίσουν την έλξη άμεσων και απτών ωφελειών με τον κίνδυνο μακρινών και μη ορατών δεινών. Οι μεν ιδιώτες βλέπουν το αμέσως και το ατομικό, το δε κοινό επιθυμεί το αμέσως, αλλά δεν μπορεί να το διακρίνει. Και οι δυο πλευρές έχουν ανάγκη καθοδήγησης. Οι ιδιώτες πρέπει να υποχρεωθούν να προσαρμόσουν τις θέσεις τους στον λόγο τους: το κοινό πρέπει να μάθει να γνωρίζει ό,τι επιθυμεί. Τότε, από τον διαφωτισμό του κοινού προέρχεται η ενότητα του νομικού και της βούλησης στο κοινωνικό σώμα: ως εκ τούτου η πλήρης συνεργασία των μερών και τελικά η μεγαλύτερη ισχύς του συνόλου. Έτσι λοιπόν γεννιέται η αναγκαιότητα του νομοθέτη.

Κεφάλαιο 7ο

Περί του νομοθέτη

Για να ανακαλυφθούν οι άριστοι κοινωνικοί κανόνες που αφορούν στα έθνη, θα απαιτούνταν ένας ύψιστος νους που να εννοεί όλα τα πάθη των ανθρώπων χωρίς να πάσχει από κακία, να μην έχει καμία σχέση με τη φύση μας, αλλά να τη γνωρίζει σε βάθος, και ενώ η ευδαιμονία του είναι ανεξάρτητη από τη δική μας, έχει εντούτοις τη βούληση να φροντίσει γι' αυτήν: τέλος, κάποιος που θέλοντας να εξασφαλίσει μια μακρινή δόξα στα βάθη του χρόνου θα μπορούσε να κοπιάζει τον έναν αιώνα και να την απολαύσει τον επόμενο. * Θεοί θα χρειαζόνταν για να δώσουν νόμους στους ανθρώπους.

* Ένας λαός γίνεται έγκαιρος όταν η νομοθεσία του αρχίζει να παραιμάζει. Δεν γνωρίζουμε πόσους αιώνες η νομοθεσία του Λουκούργου

Την ίδια σκέψη που έκανε ο Καλίουλας για την πράξη, έκανε και ο Πλάτων για το δίκαιο, προκειμένου να ορίσει τον πολιτικό ή τον βασιλέα που ανήκει στο βιβλίο του Πολιτικός. Αλλά, αν είναι αλήθεια ότι ο μεγάλος ηγεμόνας είναι σπάνιος άνθρωπος, πόσο μάλλον θα είναι ο μεγάλος νομοθέτης. Ο πρώτος δεν χρειάζεται παρά να ακολουθήσει το αρχέτυπο που προτείνει ο δεύτερος. Ο νομοθέτης είναι ο μηχανικός, ο εφευρέτης της μηχανής, ενώ ο ηγεμόνας δεν είναι παρά ο τεχνίτης που τη συναρμολογεί και τη θέτει σε λειτουργία. Ο Μοντεσκιέ λέει ότι, στη γέννηση των κοινωνιών, οι αρχηγοί των πολιτειών θέτουν τους θεμελιώδεις νόμους, που στη συνέχεια διαμορφώνουν τους αρχηγούς των πολιτειών.

Όποιος τομάκι να αναλάβει τη νομοθεσία ενός λαού, πρέπει να αισθανθεί ικανός να αλλάξει, κατά το λεγόμενο, την ανθρώπινη φύση να μεταμορφώσει κάθε άτομο, που από μόνο του είναι ένα αυτοτελές και απομονωμένο ον, σε μέρος ενός μεγαλύτερου όλου, από το οποίο τούτο το άτομο, τρών τον τινά, θα αποκατά τη ζωή και την ύπαρξή του να αλλάζωσει τη σύσταση του ανθρώπου για να την ενισχύσει: να αντικαταστήσει τη φυσική και ανεξάρτητη ύπαρξη, που όλοι έχουμε εκ φύσεως, με μια ηθική ύπαρξη και μέρος ενός συνόλου. Με μια λέξη, πρέπει να πάρει από τον άνθρωπο τις δυνάμεις του δυνάμεις για να του δώσει άλλες, που θα είναι ξένες και δεν θα μπορεί να τις χρησιμοποιήσει χωρίς τη βοήθεια άλλων. Όσο αυτές οι φυσικές δυνάμεις εξασθενίζουν και καταστρέφονται τόσο οι επίκτητες αναπτύσσονται και αντέχουν στο χρόνο, και η λειτουργία των θεσμών ισχυροποιείται και τελειοποιείται. Έτσι λοιπόν, αν κάθε πολιτής δεν είναι τι-

ευνόησε την ευημερία των Σπαρτιατών, ποιοτή γίνει θέμα συζήτησης στην υπόλοιπη Ελλάδα.

ποτα και μόνο σε συνεργασία με όλους τους άλλους θα μπορεί να κάνει κάτι, και αν η δύναμη του συνόλου είναι ίση ή μεγαλύτερη από το άθροισμα των φυσικών δυνάμεων όλων των ατόμων, τότε θα μπορούμε να πούμε ότι η νομοθεσία έχει φτάσει στον υψηλότερο δυνατό βαθμό τελειότητας.

Ο νομοθέτης είναι ένας εξαιρετικός άνθρωπος στο κράτος από κάθε άποψη: όχι μόνο λόγω της ευφυΐας του αλλά και εξαιτίας της λειτουργίας του, η οποία ξεχωρίζει από το έργο του άρχοντα και από της κυριαρχίας. Αυτό το έργο του, που συγκροτεί θεσμικά την πολιτεία, δεν υπεισέρχεται καθόλου στο σύνταγμά της. Είναι μια ιδιότητα και υπέρτατη λειτουργία που δεν έχει τίποτα κοινό με την ανθρώπινη εξουσία: διότι, εφόσον όποιος ασκεί εξουσία σε ανθρώπους δεν πρέπει να θέτει και τους νόμους, ούτε όποιος θέτει τους νόμους πρέπει να ασκεί εξουσία σε ανθρώπους. Διαφορετικά, οι νόμοι του, υπηρέτες των παθών του, θα διαωρίζαν τις αδυναμίες του, και δεν θα απέφευγε οι αντιλήψεις και βενός να αλλοιωθούν το ιερό του έργο.

Όταν ο Λυκούργος έδωσε νόμους στην πατρίδα του, πρώτα πρώτα παρατήθηκε από βασιλιάς. Ήταν συνήθεια των περισσότερων ελληνικών πόλεων να εμπιστευόντου σε ξένους τη σύνταξη των νόμων τους. Οι σύγχρονες ιταλικές πολιτείες συχνά μιμούνταν αυτό το παράδειγμα: η πολιτεία της Γενεύης έπραξε παρόμοια και ευδοκίμησε.* Η δε Ρώμη, στην περιό-

* Όσοι θεωρούν τον Καλβίνο μόνο θεολόγο, γνωρίζουν ελάχιστα το μέγεθος της ιδιοφυΐας του. Η σύνταξη των σοφών μας διαταγμάτων, στα οποία αυτός συνέβαλε πολύ, τον τιμούν όσο και η νομοθεσία του. Όποιες μεταβολές κι αν επιφέρει ο χρόνος στη θρησκεία μας, για όσο καιρό ακόμη η αγάπη της πατρίδας και της ελευθερίας δεν σβήσουν ανάμεσα μας, ποτέ δεν θα σταματήσουμε να υμνούμε τη μνήμη του μεγάλου αυτού ανθρώπου.

δο της μεγαλύτερης ακμής της, είδε να αναβιώνουν όλα τα εγκλήματα της τυραννίας, και έφτασε στο χείλος της καταστροφής, επειδή τα ίδια πρόσφατα συγγένετρασαν τη νομοθετική αρχή και την κυρίαρχη εξουσία.

Κι όμως ούτε οι ίδιοι οι δέκαρχοι δεν αποτρίλμησαν ποτέ να ιδιοποιηθούν το δικαίωμα να περάσουν κάποιο νόμο με τη δική τους μονάχα εξουσία. Υποτε από όλα σας προτείνουμε, έλεγαν στον λαό, δεν μπορεί να γίνει νόμος χωρίς τη συγκατάθεσή σας. Ρεγμάιοι, συντάξτε οι ίδιοι τους νόμους που θα σας χαρίσουν ευδαιμονία.¹⁰

Όποιος επομένως συντάσσει νόμους δεν έχει, ή δεν πρέπει να έχει, κανένα νομοθετικό δικαίωμα, και ο ίδιος ο λαός δεν μπορεί, ακόμα κι αν το θελήσει, να απεχδυθεί τούτο το αμεταβίβαστο δικαίωμα· καθώς σύμφωνα με το θεμελιώδες σύμφωνο μόνο η γενική βούληση υποχρεώνει τους ιδιώτες, και δεν μπορούμε ποτέ να είμαστε βέβαιοι ότι μια επιμέρους βούληση είναι σύμφωνα με τη γενική αν πρώτα δεν υποβληθεί στην ελεύθερη ψήφο του λαού. Αυτό το έχω ήδη πει, αλλά αξίζει να το επαναλάβω.

Κατ' αυτό τον τρόπο στο έργο της νομοθεσίας βρόσκουμε δύο συγχρόνως πράγματα που φανόνται ασυμβίβαστα: ένα εγχείρημα ανώτερο από τις ανθρώπινες δυνάμεις και μηδισμική αυθεντία για την εκτέλεσή του.

Άλλη μια δυσκολία αξίζει προσοχής. Όσοι σοφοί επιθυμούν να μιλούν στον λαό στη γλώσσα τους και όχι στη δική του γίνονται ακατανόητοι. Πλην όμως, υπάρχουν γλώσσες ιδέες που είναι αδύνατον να αποδοθούν στη γλώσσα του λαού. Πολύ γενικές προοπτικές και απώτεροι στόχοι ξεπερνούν τα όρια της κατανόησής του· κάθε άτομο, αφού δεν μπορεί να εκτιμήσει ένα σχέδιο διακυβέρνησης παρά μόνο αν αναφέρεται στο ιδιαίτερο συμφέρον του, δυσκολεύα αναμειβάνεται τα οφέ-

λη που θα αποκομίσει από τις συνεχείς στερήσεις που επιβάλλουν οι καλοί νόμοι. Για να εκτιμήσει ένας νεοσύστατος λαός τις υγιείς αρχές της πολιτικής και να αποκοιμήσει τους θεμελιώδεις κανόνες της κρατικής λογικής, το αποτέλεσμα θα έπρεπε να γίνει ατρία και το κοινωνικό πνεύμα, που θα ήταν το αποτέλεσμα της νομοθεσίας, θα έπρεπε να προηγηθεί της νομοθεσίας αυτής, και οι άνθρωποι να ήταν πριν από τους νόμους όπως πρέπει να γίνονται μέσω αυτών. Έτσι λοιπόν, ο νομοθέτης, επειδή δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει ούτε την ισχύ ούτε τη λογική, αναγκάζεται να ανατρέξει σε μια αυθεντία άλλης τάξης, που μπορεί να παρακαλεί δίχως βία και να πείθει χωρίς να πειθαναγκάζει.¹¹

Να λοιπόν τι ανάγκασε από καταβολής χρόνου τους πατέρες των εθνών να προσευχούν στη μεσιτεία των ουρανών και να αποδίδουν στους θεούς τη δική τους σοφία, ώστε οι λαοί καθώς υποτάσσονται στους νόμους του κράτους όπως και στους νόμους της φύσης και αναγκωρίζουν την ίδια δύναμη στη διαμόρφωση του ανθρώπου και της πολιτείας, να υπακούν ελεύθερα και να φέρουν πρόθυμα το ζυγό της δημιουργίας ευημερίας.

Τι' αυτό τον υψηλό λόγο, που υπερβαίνει την κοινή αντίληψη, ο νομοθέτης βάζει τις αποφάσεις στο στόμα των αθανάτων, δηλαδή για να οδηγήσει εν ονόματι της θείας αυθεντίας όσους δεν μπορεί να παρακινήσει η ανθρώπινη φρόνηση.*

* Κι αλήθεια, λέει ο Μαρκεζέλι, ποτέ δεν βρέθηκε νομοθέτης που να όρισε νόμους πρωτοφανέστατους σ' ένα λαό, δίχως να καταφύγει στον Θεό, αφού αλλιώς κανείς δε θα τους δεχόταν γιατί ο σαρφς στο νου του έχει πολλά καλά, όμως αυτά δεν φαίνονται σ' ολωνών τα μάτια. Για να μπορούσε να τους πείσει. Δυστυχώς πάνω στην πρόκλη δειψάδα του Τίτου Λιβίου. Β. Ι κερ. ΧΙ. μτφρ. Τάκης Κονδύνης, τ. 1, σελ. 319.

Αλλά δεν μπορεί κάθε άνθρωπος να κάνει τους θεούς να μι-
λούν, ούτε πρέπει να γίνεται πιστευτός, όταν αυτοαναγο-
ρευεται ερμηνευτής τους. Η μεγάλη ψυχή του νομοθέτη είναι
το αληθινό θαύμα που πρέπει να αποδείξει η αποστολή
του. Καθένας μπορεί να χαράξει λίθινες πλάκες, ή να αγο-
ράσει κάποιο χρησμό, ή να μηχανευτεί κάποια μυστική επι-
κοινωνία με μια θεότητα, ή να επανοήσει άλλα ευτελή τεχνάσματα
για να επιβληθεί στον λαό. Όποιος όμως αυτά μονάχα ξέρει
είναι πιθανό να καταφέρει να συγκεντρώσει ένα πλήθος
παράφρονες, αλλά δεν θα στεριώσει ποτέ ένα κράτος, και το
παράλογο έργο του θα αφανιστεί σύντομα μαζί του. Παρα-
πλανητικά τεχνάσματα δημιουργούν εφήμερους δεσμούς,
που μόνο με τη σοφία γίνονται μόνιμοι. Ο ιουδαϊκός νόμος,
που υπάχει ανέκαθεν, και ο νόμος του γιου του Ισμαήλ, που
εδώ και δέκα αιώνες κυβερνά τον μισό κόσμο, ακόμη και ση-
μερα μαρτυρούν τους μεγάλους ανθρώπους που τους υπα-
γόρευσαν. Ενώ η αδαζονική φιλοσοφία και το τυφλό φα-
τριστικό πνεύμα τούς θεωρεί απλώς τυχερούς απάτερες,
ο πραγματικός πολιτικός θαυμάζει στους θεσμούς τους αυ-
τή τη μεγάλη και ισχυρή μεγαλοφυΐα που βρίσκεται πίσω από
όποια νομοθεσία αντέχει στο χρόνο.¹²

Δεν πρέπει τελικά να οδηγηθούμε στο συμπέρασμα, όπως
ο Γουόρμπουργτον,¹³ ότι η πολιτική και η θρησκεία έχουν κοι-
νό σκοπό για μας, αλλά ότι στην απαρχή των εθνών η μία
χρησιμοποιεί σαν όργανο της άλλης.

Κεφάλαιο 8ο

Περί του λαού

Όπως πριν από την ανέγερση ενός μεγάλου οικοδομήματος
ο αρχιτέκτονας παρাত্রεί και δοκιμάζει το έδαφος για να δει
αν μπορεί να αντέξει το βάρος, ο σοφός νομοθέτης δεν συ-
ντάσει νόμους καλούς καθεαυτούς, αλλά πρώτα εξετάζει αν
ο λαός για τον οποίο προορίζονται μπορεί να τους δεχτεί. Γι'
αυτών το λόγο ο Πλάτων αμνήθηκε να δώσει νόμους στους
Αρχαίτες και στους Κυρηναίους, γνωρίζοντας ότι οι δυο λα-
οί ήταν πλούσιοι και δεν θα μπορούσαν να ανεχθούν την ισο-
νομία. Γι' αυτό και έβλεπε κακούς στην Κρήτη καλούς νόμους
και κακούς ανθρώπους, γιατί ο Μίνωας πειθάρχησε ένα λαό
ρεμάτο πάθη.

Χίλια έθνη διακρίθηκαν στη γη που δεν θα μπορούσαν πο-
τέ να ανεχθούν καλούς νόμους, όμως ακόμα και όσα θα μπο-
ρούσαν, απέφρασαν ενάγκαστο χρόνο γι' αυτόν το σκοπό σε όλη
τους την ιστορία. Οι λαοί, όπως και οι άνθρωποι, είναι δεκτικοί
μόνο κατά τη νύκτη τους· όταν γερνούν δεν μπορούν να βελ-
τιωθούν. Απαιξ και εδραιωθούν τα έθιμα και ριζώσουν οι
προκαταλήψεις, είναι επικίνδυνο και μάταιο εγχείρημα η με-
ταρρύθμισή τους. Ο λαός δεν μπορεί καθόλου να ανεχθεί να
θίξει κανείς τα δεινά του για να τα απαλείψει, όπως οι ανόη-
τοι και δειλοί άφρωστοι τρέμουν μόλις αντικρίσουν γιατρό.

Όπως μερικές ασθένειες ταράζουν το νου και σβήνουν τη
μνήμη του παρελθόντος, μερικές φορές στη ζωή ενός κράτους
παρουσιάζονται εποχές βίας, όπου οι επαναστάσεις είναι για
τους λαούς ό,τι και οι κρούσεις για τα άτομα. Τότε η φρίκη του
παρελθόντος δεν βρόσκαται σε λήθη, αλλά προκαλεί τρόμο· και
το κράτος, στις φλόγες των εμφύλιων πολέμων, ξαναγεννιέται.